

Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju

I. Znanstvena izhodišča in predstavitev problema in ciljev raziskave

Cenzurne prakse vselej intenzivno sooblikujejo družbo in komunikacijske procese v njej: vplivajo na avtorje, posrednike in bralce besedil, posebne odnose pa razvijajo tudi z ekonomijo, pravom, znanostjo in drugimi družbenimi sistemi. V novem veku se je cenzura postopoma izvila iz cerkvene domene in se vzpostavila kot osrednje orodje sekularnega državnega nadzora nad tiskano (in javno govorjeno) besedo. Med najzanimivejša poglavja njene zgodovine sodi obdobje dolgega 19. stoletja, porazsvetljenski čas romantičnega nacionalizma in vzpona nacionalnih literarnih kultur, ko so se oblastni režimi v Evropi soočali z naraščajočim številom in močjo narodnih gibanj in zanje dovzetnih tiskanih medijev – novih časopisov, revij in knjig, ki so jih zastareli režimi preventivne cenzure vse težje obvladali. To obdobje je bilo prelomno tudi v habsburški monarhiji: v tem času so se v kompleksnem soočanju s cenzuro oblikovale moderne nacionalne literarne kulture. Tudi v slovenskih deželah se je od pionirske faze narodnega preroda s konca 18. stoletja dalje in zlasti po revolucionarnem letu 1848 hitro utrjevala literarna kultura, v kateri je imela ključno vlogo književnost. Slovenski literati – ne le književniki v strogem smislu, temveč vsi pišoči izobraženci, tudi uredniki, novinarji, založniki in kritiki – so se s cesarsko cenzuro srečevali ves čas kot s pomembno determinanto svojega udejstvovanja. Kulturni nacionalizem s t. i. majhno književnostjo, ki so ga gojili, pa je v tem obdobju značilen za veliko večino monarhije, Evrope in širše.

Predlagani projekt posega na obsežno področje, ki je bilo doslej razmeroma slabo in nesistematično raziskano, saj se je zgodovinopisje (literarno, kulturno in splošno) cenzuriranja književnosti lotevalo parcialno, zlasti v zvezi s posameznimi odmevnejšimi primeri (npr. razvpitimi Miklošičevimi posegi v besedilo Prešernove »Zdravljice«, današnje slovenske himne). Raziskava namesto parcialnih vpogledov predvideva prvo sistematično timsko raziskavo zaokroženega obdobja, problem cenzure in njenih učinkov zastavlja kot celovit problem, vključuje identifikacijo in analizo novih, doslej neznanih primarnih virov, podrobne študije primerov pa skrbno vpenja v širšo, sintetično sliko. Korak naprej od dosedanjih raziskav, ki so s terminom »cenzura« zaznamovale najrazličnejše postopke in probleme, napravi z natančnejšo opredelitvijo cenzure in zlasti z doslednim razmejevanjem osrednjih področij, na katerih se je cenzura pojavljala, a na vsakem od teh področij z relativno specifičnimi pravnimi regulacijami in implementacijo: na področju 1) periodike, 2) knjižnega založništva in 3) gledališča.

Raziskava je motivirana z izhodiščnima premisama o konstitutivnosti in prikritosti cenzurnih praks. *Konstitutivnost* cenzurnih praks je v tem, da temeljno definirajo diskurzivni pretok v družbi. Njihovo poznavanje je torej prvi pogoj za razumevanje danega zgodovinskega obdobja in njegovih kulturnih posebnosti. Kot drugod po Evropi je cenzura v svojih različnih institucionalnih oblikah tudi v habsburški monarhiji odigrala ključno zgodovinsko vlogo pri regulaciji dostopa do tiskanih publikacij, s tem pa tudi do pretoka spoznanj, teorij in idej. *Prikritost* po drugi strani pomeni, da cenzurne prakse običajno puščajo le skope sledi, še več, rezultati uspešnih cenzurnih posegov (primer *Slavinje*) ostajajo povsem nevidni. Cenzura zares doseže svoj cilj šele tedaj, ko njenega dosežka sploh ni videti, kar literarno in kulturno zgodovino postavlja pred zahtevne metodološke probleme: kdaj je

odsotnost treba razumeti kot simptomatično odsotnost? Kaj vse potencialno »manjka« v prevladujoči sliki obravnavanega obdobja?

Prostorsko in časovno projekt nadaljuje tam, kjer se je uspešno zaključil projekt o prepovedanih knjigah in cenzuri v 17. in 18. stoletju (njegov vodja Luka Vidmar je član predlagane projektne skupine). Njen *prostorski* okvir predstavljajo slovenske dežele v habsburški monarhiji (zlasti Kranjska, a tudi Koroška in Štajerska), pri čemer je dogajanje v slovenskem prostoru ves čas vpeto v širši kontekst imperialne cenzure, slovenske razmere pa so obravnavane primerjalno z drugimi literarnimi kulturami (nemškoavstrijsko, češko, hrvaško, madžarsko). *Časovni* okvir raziskave je »dolgo 19. stoletje«, torej obdobje 1789–1914; posamezne študije lahko segajo tudi nazaj do leta 1780, v čas vladavine Jožefa II., oziroma naprej v čas 1. svetovne vojne, ko se je v monarhiji uveljavil poseben zaostreni cenzurni red. Na podlagi obstoječih raziskav je habsburško cenzuro v obdobju 1789–1914 mogoče na splošno ločiti na dva tipa: do marčne revolucije leta 1848 prevladuje *preventivna* (pred)cenzura, drugo polovico obravnavanega obdobja pa obvladuje zlasti *retroaktivna* (po)cenzura. Raziskava si torej obeta izkoristiti prednosti, ki jih prinaša panoramski pogled na t. i. dolgo obdobje (»longue durée«), hkrati pa predmet analize ostaja zgodovinsko zaokrožen v primerljivi fazi, ki ju razmejuje revolucionarno leto 1848 (1789–1848, 1848–1914).

Projekt se osredotoča zlasti na cenzuro v ožjem smislu, tj. *institucionalizirane* oblike nadzora nad cirkulacijo besedil (v tiskani ali govorjeni obliki), katerih bistvena razsežnost je zmožnost *sankcioniranja* (udejanja jo represivni aparat države – cenzorji, tožilci, sodniki, policija in vojska). Takšna strožja opredelitev je izhodišče, ki pa ne izključuje obravnave drugih omejitev, povezanih s cenzuro v širšem pomenu. Med njimi je na prvem mestu *samocenzura* kot neizogibni učinek danega cenzurnega režima. Poleg tega težko merljivega dejavnika je v obravnavo včasih treba pritegniti tudi druge dejavnike: posredne sankcije, delovanje trga, dostop do medijev objavljanja, diskriminacijo spolnih, etničnih in razrednih manjšin. V tem pogledu bo predlagani projekt kljub zgodovinopisnemu poudarku (primarni viri, študije primerov) s posameznimi segmenti posegel tudi na teoretsko in metodološko polje (s problematiko opredelitve cenzure v ožjem in širšem pomenu, vprašanjem cenzure spolnih in drugih manjšin, vprašanjem cenzurnih žanrov in teoretizacij cenzure).

Raziskovalne probleme projekta je mogoče zajeti zlasti s temi vprašanji:

- Kako pravna regulacija in praktična implementacija cenzorskih praks habsburške monarhije delujeta v slovenskih deželah v obdobjih 1789–1848 in 1848–1914? Kakšen je položaj slovenskega prostora znotraj monarhije, ko gre za cenzurne prakse?
- Ali se je v posameznih obdobjih spreminjala funkcija cenzure? Je imela preventivna cenzura morda poleg represivne tudi funkcijo nadzora kakovosti, medtem ko je retroaktivna cenzura ostala zlasti represivni oblastni mehanizem?
- Kako so cenzurne prakse vplivale na slovenski medijski (zlasti literarni) sistem, njegov razvoj, ekonomiko in profesionalizacijo delovalnih vlog v njem? Kakšne so interakcije med cenzuro in razvojem modernega poklicnega avtorja?
- Kakšna je bila usoda besedil, ki so bila uradno prepovedana s preventivno cenzuro? Ali so določene zvrsti besedil prodrle v javnost kljub cenzuri?
- Kakšna je bila vloga cenzure pri razvoju slovenskega narodnega gibanja: koliko je mogoče posege razumeti kot omejevanje »nacionalizacije« monarhije? Koliko je bila cesarska cenzura uspešna pri umirjanju nacionalizmov?
- Kako je potekal boj med cenzuro in liberalnim diskurzom, zavzemanjem za svobodo misli in tiska?
- S kakšnimi strategijami so se udeleženci literarnega (in širše medijskega) sistema izogibali cenzuri? Kako se cenzura »bere« v literarnih delih?
- Kako so se znašli intelektualci, ki jih je država angažirala v vlogo cenzorjev, a so kot pisatelji in znanstveniki obenem tudi sami ostajali potencialni predmet cenzure?

- Kako so cenzurne prakse vplivale na produkcijo, distribucijo in recepcijo slovenskega gledališča od Linharta do Cankarja?
- Kako se skozi dolgo 19. stoletje spreminjata cenzurirani žanri in žanr cenzure? Se cenzura spreminja, kar zadeva dolžino, modalnost ali avtorstvo? Ali obstajajo korelacije med cenzuriranimi žanri in žanrom cenzure?
- Kako je spolska cenzura vplivala na razvoj slovenskega ženskega literarnega avtorstva? Kako je cenzura vplivala na etnične in razredne manjšine? Lahko v tem obdobju govorimo o intersekcionalnosti diskriminacije z mehanizmi cenzure?
- V kolikšni meri so v habsburški monarhiji odmevale teoretizacije cenzure (zlasti iz nemškega prostora, npr. Kant po letu 1789 ali Marx okrog 1848)? Ali je (teoretska) refleksija cenzure prisotna pri slovenskih literatih?

II. Pregled in analiza dosedanjih raziskav in relevantne literature

CENZURA ZGODOVINSKO (EVROPA) IN TEORETSKO

Zanimanje raziskovalcev za cenzuro je v zadnjih desetletjih, ko novi globalni politični režimi postopno odpirajo arhive prejšnjih in ko novi globalni mediji sprožajo nove oblike regulacije dostopa do njih, veliko. Relevantne nove raziskave izhajajo praktično vsako leto; od teoretičnih spodbud francoske teorije (npr. Foucault) prek vala zanimanja za cenzuro po padcu komunizma raziskave segajo tudi v starejša obdobja, vse od začetkov tiska do 19. stoletja in še naprej. Poleg preglednih obravnav (Green in Karolides; Schütz) nastajajo podrobne študije posameznih obdobj, npr. razsvetljenstva (Laerke; Haefs in Mix), imperijev ali regij (Ruud; Vukičević) ter primerjalne raziskave (Darnton, Pastar); posebne pozornosti je deležna literarna cenzura (Körtlander in Stahl; Moore; Wolf), pa tudi problematika cenzure in spola (Bourdieu; Becker-Cantarino in Clausen; Saint Martin). Predlagani projekt bo iz omenjenega bogatega korpusa raziskav zajemal podatke, še zlasti pa teoretične in metodološke spodbude.

- Becker-Cantarino, Barbara, in Jeanette Clausen. »‘Gender Censorship’: On Literary Production in German Romanticism«. *Women in German Yearbook* 11 (1995): 81–97.
- Bourdieu, Pierre. »La domination masculine«. *Actes de la recherche en sciences sociales* 84 (1990): 2–31.
- Darnton, Robert. *Censors at Work: How States Shaped Literature*. London: The British Library, 2014.
- Foucault, Michel. *L’ordre du discours*. Pariz: Gallimard, 1971.
- Green, Jonathon, Nicholas J. Karolides. *Encyclopedia of Censorship*. New York: Facts on File, 2014.
- Haefs, Wilhelm, in York-Gothart Mix (ur.). *Zensur im Jahrhundert der Aufklärung*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2007.
- Körtlander, Bernd, Enno Stahl (ur.). *Zensur im 19. Jahrhundert: das literarische Leben aus Sicht seiner Überwacher*. Bielefeld: Aisthesis, 2012.
- Laerke, Mogens (ur.). *The Use of Censorship in the Enlightenment*. Leiden: Brill, 2009.
- Moore, Nicole (ur.). *Censorship and the Limits of the Literary: A Global View*. London: Bloomsbury, 2015.
- Pastar, Andrej. »Primerjava cenzurnih sistemov v prvi polovici 19. stoletja v celinski Evropi«. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86.2–3 (2015): 34–62.
- Ruud, Charles A. *Fighting Words: Imperial Censorship and the Russian Press, 1804–1906*. Toronto: U of Toronto P, 2009.
- Saint Martin, Monique de. »Les ‘femmes écrivains’ et le champ littéraire«. *Actes de la recherche en sciences sociales* 83 (1990): 52–56.
- Schütz, Hans J. *Verbotene Bücher: eine Geschichte der Zensur von Homer bis Henry Miller*. München: Beck, 1990.

Vukićević, Dejan. *Non imprimatur ili Cenzura u bibliotekarstvu i izdavaštvu*. Obrenovac: Biblioteka Vlada Aksentijević; Lazarevac: Dimitrije Tucović, 2019.

Wolf, Hubert (ur.). *Inquisition und Buchzensur im Zeitalter der Aufklärung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2011.

CENZURA V HABSBURŠKI MONARHIJI (IN SLOVENSKIH DEŽELAH)

V zadnjem času so se v nemškem govornem prostoru ob starejših raziskavah (Wiesner; Fournier; Marx) pojavila nova dela, povezana s habsburško cenzuro (Bachleitner; Eisendle; Amann idr.; Judson). Ta prinašajo pomembna spoznanja, vendar pa slovenski prostor obravnavajo pomanjkljivo. Predlagani projekt bo ta manko dopolnil zlasti v navezavi na študijo avstrijske literarne cenzure (Bachleitner) in študijo cenzure na Češkem (Wögerbauer idr.). V slovenskem prostoru je doslej problematiko najbolj celovito zajel zbornik *Cenzurirano* (Režek), ki prinaša posamezne študije o cenzuri v 19. in 20. stoletju. Med raziskovalci, ki so se največ ukvarjali s cenzuro v tem obdobju, so poleg vodje in članov predlagane skupine še Cvirn in Pastar (periodika), Ugrinović (gledališče), Prunč (književnost) idr. Projekt bo rezultate dosedanjih raziskav uporabil, povezal in bistveno nadgradil; to mu bo omogočila osredotočenost na slovenski prostor kot značilen primer skupnosti, ki se v obravnavanem obdobju (tj. v t. i. dolgem 19. stoletju) nacionalizira s pomočjo zamišljanja v t. i. majhni književnosti in je kot takšna relevantna za raziskovanje cenzure 19. stoletja v habsburški monarhiji nasploh.

- Amann, Klaus, Lengauer, Hubert, in Karl Wagner (ur.). *Literarisches Leben in Österreich 1848–1890*. Dunaj: Böhlau Verlag, 2017.
- Bachleitner, Norbert. *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Dunaj: Böhlau Verlag, 2017.
- Cvirn, Janez. *Dunajski državni zbor in Slovenci*. Ljubljana: FF, 2015.
- Eisendle, Reinhard. *Der einsame Zensor: Zur staatlichen Kontrolle des Theaters unter Maria Theresia und Joseph II.* Dunaj: Hollitzer Wissenschaftsverlag, 2020.
- Fournier, August. *Gerhard van Swieten als Censor. Nach archivalischen Quellen*. Dunaj: Gerolds Sohn, 1877.
- Judson, Pieter M. *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Prev. Ana Monika Habjan. Ljubljana: Sophia, 2018.
- Marx, Julius. *Die österreichische Zensur im Vormärz*. Dunaj: Verlag für Geschichte und Politik, 1959.
- Olechowski, Thomas. *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte*. Dunaj: Manz Verlag, 2004.
- Pastar, Andrej. *Časopisna cenzura na Kranjskem od časa Jožefa II. do marčne revolucije. Doktorska disertacija*. Ljubljana, 2019 (Pred zagovorom).
- Prunč, Erich. »Die Funktion der Übersetzung im Prozess der Nationswerdung«. V: *Stabilität in Südosteuropa: eine Herausforderung für die Informationsvermittlung*. Ur. Franz Görner. Berlin: Osteuropa-Abteilung der Staatsbibliothek zu Berlin, 2008. 114–124.
- Režek, Mateja (ur.). *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija, 2010.
- Ugrinović, Ana. *Cenzura in prepoved gledališča. Diplomaska naloga*. Ljubljana: AGRFT, 2001.
- Wiesner, Adolph. *Denkwürdigkeiten der Oesterreichischen Zensur vom Zeitalter der Reformazion bis auf die Gegenwart*. Stuttgart: Adolph Krabbe, 1847.
- Wögerbauer, Michael, Petr Píša, Petr Šámal in Pavel Janáček (ur.). *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. 2. zv. Praga: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015.

ŠTUDIJE PRIMEROV – VIRI

Preliminarni pregled kaže, da za obravnavano obdobje še niso bili evidentirani in preučeni vsi razpoložljivi primarni viri, ki so neposredno ali posredno povezani slovenskim prostorom. Zlasti za obdobje preventivne cenzure (1789–1848) bo treba preučiti ohranjene vire o centralno vodeni habsburški cenzuri v Avstrijski narodni knjižnici (Österreichische Nationalbibliothek), v Avstrijskem državnem arhivu (Österreichisches Staatsarchiv), zlasti v

Splošnem upravnem arhivu (Allgemeines Verwaltungsarchiv) in v Hišnem, dvornem in državnem arhivu (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) na Dunaju. Allgemeines Verwaltungsarchiv (Inneres: Polizei) hrani tudi nekaj arhivskih pričevanj o Jerneju Kopitarju kot cenzorju slovanskih knjig. Poleg tega bo v zvezi s prepovedjo izdajanja časopisov *Stimmen aus Innerösterreich* in *Slovenec* potrebno vzeti pod drobnogled gradivo deželnega zbora v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu (Kärntner Landesarchiv). Natančneje bo treba preučiti tudi manj znane ljubljanske vire, zlasti v Arhivu Republike Slovenije (gledališka cenzura), Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice (Prešeren, Blaznik, *Slavinja*, *Krajnska čbelica* idr.) ter Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Grasselli).

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.

Kärntner Landesarchiv, Celovec.

Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj.

Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj (Allgemeines Verwaltungsarchiv (Inneres /1550–1918/, Polizei /1782–1867/).

Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana.

Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Posamezne študije primerov bodo obravnavale periodiko, ki je večinoma dostopna na spletnem portalu dLib ali v tiskanih izdajah in faksimilih (*Carniolia*, *Kmetijske in rokodelske novice*, *Krajnska čbelica*, *Ljubljanske novice*, *Naprej*, *Pisanice*, *Slovenec /Celovec/, Slovenec /Ljubljana/, Slovenski narod*, *Stimmen aus Innenösterreich*, *Triglav: Zeitschrift für vaterländische Interessen*). Kot primarni vir za posamezne cenzurirane avtorje bodo uporabljene znanstvenokritične izdaje *Zbranih del* in po potrebi druge izdaje.

Alešovec, Jakob. *Kako sem se jaz likal*. Ljubljana (samozaložba), 1884.

Alešovec, Jakob. *Ričet iz Žabjeka, kuhan v dveh mesecih in zabeljen s pasjo mastjo*. Ljubljana (samozaložba), 1873.

Cankar, Ivan. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS (več zvezkov).

Jurčič, Josip. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS (več zvezkov).

Levstik, Fran. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS (več zvezkov).

Linhart, Anton Tomaž. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS.

Trdina, Janez. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS (več zvezkov).

Vodnik, Valentin. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS.

Vilhar, Miroslav. *Žabjanke*. Zagreb (samozaložba), 1865.

Kveder, Zofka. *Zbrano delo*. Ljubljana: ZRC SAZU (več zvezkov).

Župančič, Oton. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS (več zvezkov).

ŠTUDIJE PRIMEROV – SEKUNDARNA LITERATURA

Sekundarna literatura k posameznim študijam primerov je zelo obsežna, zato je tu naveden le izbor tehtnejših del, ki so relevantna za več primerov ali daljša obdobja. Po drugi strani obstoječim raziskavam manjkata kontinuiranost (posamezne študije primerov se ne obnavljajo sistematično z novimi raziskavami), in sicer kljub vzponu študij cenzure, značilnem za primerljive znanstvene skupnosti v zadnjih desetletjih, ki jih je zaznamovala globalizacija medijev in parlamentarne demokracije. Vpeljavi te kontinuiranosti bo namenjen predlagani projekt.

Čop, Matija. *Pisma in spisi*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: MK, 1983.

Globočnik, Damir. »Nekaj slovenskih karikatur in nekaj gradiva o cenzuri 1869–1941«. *Zgodovinski časopis* 53.2 (1999): 169–194.

Gspan, Alfonz. »Spremna beseda«. V: *Faksimile cenzurno-revizijskega rokopisa Prešernovih poezij iz knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani*. Ljubljana: MK, 1967. III–XXI.

- Kidrič, France. »Dvoje Čopovih pisem Kopitarju, rokopisna ocena Čbelice IV iz 1834 in drugo«. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7.1–4 (1928): 173–194.
- Kidrič, France. *Prešeren 1800–1838. Življenje pesnika in pesmi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1938.
- Kranjc, Janez. »Cenzurni predpisi, veljavni za Kopitarja kot cenzorja«. V: *Kopitarjev zbornik*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: FF, 1966. 523–534.
- Miladinović Zalaznik, Mira. *Deutsch-slowenische Wechselbeziehungen II: Leopold Kordesch und seine Zeit*. Ljubljana: Oddelek za germanistiko, nederlandistiko in skandinavistiko FF, 2008.
- Prijatelj, Ivan. »Doneski k slovenski literarni in kulturni zgodovini«. V: *Zbornik*. Ur. Luka Pintar. Ljubljana: Slovenska matica, 1907. 1–27.
- Slodnjak, Anton. »Prispevki k poznavanju Prešerna in njegove dobe. I. Slavinja in Prešeren«. *Slavistična revija* 2.1–2 (1949): 1–29.
- Žigon, Avgust. »Krajnska Zhbeliza v cenzuri«. *Dom in svet* 39.1–4 (1926): 154–159, 215–221, 251–254, 281–286.

S CENZURO POVEZANE OBJAVE ČLANOV PREDLAGANE PROJEKTNE SKUPINE

Vodja projektne skupine se s cenzuro v slovenskem in širšem evropskem prostoru ukvarja že od leta 2007, ko je organiziral in vodil mednarodni komparativistični simpozij »Literature and Censorship: Who is Afraid of the Truth of Literature?« Tudi drugi člani projektne skupine so se v svojih raziskavah srečevali s problematiko cenzure, nekateri od njih so bili vključeni tudi v raziskovalni projekt o cenzuri in prepovedanih knjigah v 17. in 18. stoletju (vodja Luka Vidmar). Predlagani projekt bo te raziskave nadgradil in dopolnil z novim fokusom, ki ga zahteva novo zgodovinsko obdobje (t. i. dolgo 19. stoletje) s svojimi novimi problematikami (zlasti z nacionalizmom in cenzuriranjem žensk). Spodnji izbor objav kaže, da se predlaganega projekta loteva kompetentna skupina raziskovalcev.

- Deželak Trojar, Monika. *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.
- Deželak Trojar, Monika. »Prepovedana Schönlebnova mariološka dela«. V: *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ur. Luka Vidmar. Ljubljana: ZRC SAZU, 2020 (v tisku).
- Dović, Marijan. »Censorship and Literature in Socialist Slovenia«. V: *Totalitarianism and Literary Discourse: 20th Century Experience*. Ur. Irma Ratiani. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2012. 357–369.
- Dović, Marijan. »Literatura v primežu cenzure?«. V: *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ur. Mateja Režek. Ljubljana: Nova revija, 2010. 291–305.
- Dović, Marijan (ur.). *Literature and Censorship: Who is Afraid of the Truth of Literature? (= Primerjalna književnost 31.Special Issue /2008/)*.
- Dović, Marijan. »Literature and Censorship, Truth and Fear«. *Primerjalna književnost 31.Special Issue (2008)*: 159–165.
- Dović, Marijan. »Totalitarian and Post-totalitarian Censorship: From Hard to Soft?«. *Primerjalna književnost 31.Special Issue (2008)*: 167–178.
- Dović, Marijan. »Totalitarna i posttotalitarna cenzura: od tvrde ka mekoj?«. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije* 15.18 (2016): 89–104.
- Dović, Marijan. »Zaraženi cenzurom? pogovor knjizi *Non imprimatur*«. V: Vukićević, Dejan. *Non imprimatur ili Cenzura u bibliotekarstvu i izdavaštvu*. Obrenovac: Biblioteka Vlada Aksentijević; Lazarevac: Dimitrije Tucović, 2019. 193–202.
- Dović, Marijan, Helgason, Jón Karl. *National Poets, Cultural Saints: Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*. Leiden: Brill, 2017.
- Habjan, Jernej. »Novel Fiction, Newspaper Reality«. *Neohelicon* 43.2 (2016): 461–471.
- Habjan, Jernej. *Ordinary Literature Philosophy: Lacanian Literary Performatives between Austin and Rancière*. London: Bloomsbury Academic, 2020.
- Habjan, Jernej. »The First Slovenian Novel and the Literary World-System«. *Journal of World Literature* 3.4 (2018): 512–523.
- Juvan, Marko. »Cenzor in literarno polje: Kopitar, Čop in Krajnska čbelica«. V: *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ur. Luka Vidmar. Ljubljana: ZRC SAZU, 2020 (v tisku).
- Juvan, Marko. *Literary studies in reconstruction: an introduction to literature*. Frankfurt: Peter Lang, 2011.
- Mihurko Poniž, Katja. »Der Bruch mit der literarischen Tradition: Weibliche Identitätskonzepte in Zofka Kveders multikulturellem Œuvre«. *Germanoslavica* 27.2 (2016): 37–64.

- Mihurko Poniž, Katja. »Die Macht der männlichen literarischen Eliten und ihr Einfluss auf der Kreativität der slowenischen Autorinnen«. V: *Spielformen der Macht*. Ur. Georg Gierzinger, Sylvia Hölzl in Christine Roner. Innsbruck: Innsbruck UP, 2011. 377–393.
- Mihurko Poniž, Katja. »Gender and Narration in the Writings of Three 19th-century Slovene Women: Pavlina Pajk, Luiza Pesjak and Zofka Kveder«. V: *Narrations genrées: écrivaines dans l'histoire européenne jusqu'au début du XXe siècle*. Ur. Lieselotte Steinbrügge in Suzan Van Dijk. Louvian: Peeters, 2014. 301–319.
- Mihurko Poniž, Katja. *Zapisano z njenim peresom: prelomi zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne literature*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2014.
- Ogrin, Matija. »Rokopis kot preoddaja slovenske tiskane knjige: primer Črnovrškega rokopisa«. V: *Starejši mediji slovenske književnosti*. Ur. Urška Perenič in Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: Znanstvena založba FF, 2018. 15–24.
- Perenič, Urška. *Empirično-sistemsko raziskovanje literature*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010.
- Perenič, Urška. »The Reading Societies Network and Socio-geographic Dynamics«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 383–400.
- Perenič, Urška. »The Literary Activities of Mid-nineteenth-century Politico-cultural Societies«. *Slovene Studies* 33.1 (2011): 61–71.
- Vidmar, Luka. *A Slavic Republic of Letters: The Correspondence between Jernej Kopitar and Baron Žiga Zois*. Frankfurt: Peter Lang, 2016.
- Vidmar, Luka (ur.). *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020 (v tisku).
- Vidmar, Luka, in Sonja Svoljšak. *In vendar so jih brali: prepovedane knjige na Slovenskem v zgodnjem novem veku iz zbirke Narodne in univerzitetne knjižnice / And Yet They Read Them: Banned Books in Slovenia in the Early Modern Age from the National and University Library Collection*. Ljubljana: NUK, 2018.
- Žejn, Andrejka. »Medbesedilnost in retoričnost baročne asketično-meditativne proze Poljanskega rokopisa«. *Primerjalna književnost* 40.1 (2017): 175–193.
- Žigon, Tanja. »Deutschsprachige Presse in Slowenien (1707–1945)«. *Berichte und Forschungen: Jahrbuch des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur und Geschichte* 13 (2005): 127–213.
- Žigon, Tanja. »Eine slowenische Stimme in deutscher Sprache: Triglav, Zeitschrift für vaterländische Interessen (1865–1870)«. V: *Benachrichtigen und vermitteln: deutschsprachige Presse in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Ur. Mira Miladinović Zalaznik, Peter Motzan in Stefan Sienerth. München: IKGS-Verlag, 2007. 97–110.
- Žigon, Tanja. »Übersetzung oder Adaption: Fallbeispiel Jakob Alešovec (1842–1901)«. *Acta neophilologica* 50.1–2 (2017): 153–171.

III. Podroben opis vsebine in programa dela raziskovalnega projekta

CENZURA KOT SISTEM DRŽAVNEGA NADZORA V HABSBURŠKI MONARHIJI

V dolgem 19. stoletju se je cenzura v habsburški monarhiji vzpostavila kot osrednje orodje nadzora sekularne države nad javnimi komunikacijskimi procesi. Po sodobnih raziskavah velja, da cenzura v tem času sodi v dva tipa: do marčne revolucije prevladuje preventivna (pred)cenzura, pozneje pa retroaktivna (po)cenzura. Ta slika je sicer nekoliko poenostavljena, saj so obstajale občutne razlike v regulaciji in implementaciji na treh relativno avtonomnih področjih (v periodičnem tisku, na knjižnem trgu in v gledališču), pa tudi znotraj teh področij praksa ni bila povsem enotna. Kljub temu leto 1848 predstavlja pomembno ločnico, ki obravnavano obdobje razpolavlja na skoraj simetrični fazi.

Obdobje 1789–1848. Cenzurni režim habsburške monarhije v obdobju 1789–1848 so zaznamovale zlasti naslednje značilnosti: *predhodnost* (nadzor pred natisom/izvedbo); *centraliziranost* (vrhovni urad na Dunaju in mreža podrejenih deželnih uradov); *celovitost* (cenzura je načelno zajemala vsakršne tiske: ne le knjige in revije, temveč tudi letake, ilustracije ter celo trgovinske izveske in nagrobnike); *restriktivnost* (zlasti sistem podeljevanja koncesij, poudarjeno nenaklonjen periodiki v slovanskih jezikih); *ekonomske ovire* (časopisni davek oziroma »kolkovina«, kavcije); in ostro *sankcioniranje* (za tisk brez *imprimaturja* ali razpečevanje prepovedanih knjig iz kategorij *erga schedam* ali *damnatur* so grozile visoke globe, zaporne kazni in odvzem tiskarske obrti).

Vse to so značilnosti represivnega državnega nadzora, v okviru katerega je institucija cenzure predvsem varuh režima, monarhične in cerkvene elite, družbenega reda, javne morale ipd. Obenem so raziskave opozorile na še eno funkcijo cenzure v tem obdobju: v tradiciji razsvetljenstva je bila cenzura tudi garant strokovnosti in estetske kakovosti. Od tod proaktivna dimenzija dela cenzorjev (izboljševanje tekstov) pa tudi večja popustljivost pri ocenjevanju izvirnih znanstvenih del. S te plati delo predmarčnih cenzorjev, ki so bili praviloma strokovne avtoritete na svojih področjih, ni povsem enoznačno. Protislovja cesarske cenzure v obdobju med dvema revolucijama bo projekt najprej analiziral na načelni ravni, podrobneje pa zlasti ob njenih konkretnih trkih s slovenskimi literati in njihovimi besedili.

Obdobje 1848–1914. Marčna revolucija s svojim liberalnim in demokratičnim nabojem, ki je bila sicer krvavo zadušena, je načelno odpihnila preventivno cenzuro na področju izdajanja knjig; toda cenzure s tem še ni bilo konec. Tako kot v prvi polovici stoletja so se cenzurne zakonodaje in prakse tudi v obdobju 1848–1914 spreminjale, zato podoba cenzurne krajine v tem času ni povsem enovita. Petdeseta leta je zaznamovala trša politika, ki je časopise vrnila v režim predhodne cenzure; uvajala so se porotna sodišča, katerih organizacija in vloga sta se spreminjali; v dinamiko medijskega sistema je oblast poleg tega posegala s proaktivnim ustanavljanjem režimskih trobil. A tudi po načelni otoplitvi in liberalizaciji, ki sta sledili v ustavni dobi (tiskovni zakon iz leta 1862) in pozneje v dualizmu, so učinkovitost nadzora zagotavljali *utemeljen strah* pred hudimi kaznimi, načelo *simultane odgovornosti*, ki je doseg kazenskih sankcij od avtorjev in odgovornih urednikov širilo navzdol po proizvodni in distribucijski verigi, ter *negotova sodna interpretacija* zakonodaje. Ohlapno definiranje tega, kaj je »razžaljenje« in »kaljenje javnega miru«, je zlasti periodiko – tisto, ki se je sploh zmogla prebiti čez prag nadležno visokih *kavcij* – držalo na povodcu nemara še bolj učinkovito kot preventivna cenzura.

Ost cenzure se je po letu 1848 usmerila k političnemu časopisju, akutno področje pa je postala zaščita monarhije pred dezintegracijo. Kot kaže širši kontekst (zlasti češki, kjer so bile zaplembe in zaporne kazni proti koncu stoletja že rutina), je zatiranje nacional(istič)nih medijev ostalo ena od prednostnih nalog vse do padca monarhije. Cenzura je v tej obliki izgubljala vlogo garanta kakovosti, ki jo je do neke mere imela v predmarčni dobi, ostajala je le še represivni organ režima. Visoke kazni so krepile strah, ki je že v predmarčni dobi izdatno hranil samocenzuro. Na področju književnosti je odprava preventivne cenzure sicer povzročila sprostitvev, medtem ko je na področju gledališča, ki so ga oblasti očitno dojemale kot potencialno subverzivno ustanovo, strog predhodni nadzor ostal v veljavi vse do razpada monarhije. Projekt bo problematiko tega obdobja obravnaval najprej na splošni ravni, potem pa še skozi niz medsebojno povezanih študij primerov.

Analize po posameznih kategorijah. V prvi fazi bo ena od nalog projekta, da ob upoštevanju ohranjenih arhivskih virov dopolni in sistematizira dosedanje ugotovitve o habsburški cenzuri v slovenskih deželah – tako na področju zakonodajne regulative kot prakse na terenu – in sicer po posameznih kategorijah:

- 1.a Periodični tisk 1789–1848
- 1.b Knjižno založništvo 1789–1848 (tudi cenzura v knjižničarstvu)
- 1.c Gledališče 1789–1848
- 2.a Periodični tisk 1848–1914
- 2.b Knjižno založništvo 1848–1914 (tudi cenzura v knjižničarstvu)
- 2.c Gledališče 1848–1914

Posebna pozornost bo posvečena na eni strani pravno-zakonodajnim in organizacijskim vidikom cenzorskih ustanov, na drugi pa praktičnemu delovanju cenzurnega aparata od državnega vrha (van Swietenova komisija, cenzorji in birokrati v uradu Sedlnitzkega) do lokalnih cenzorjev in revizijskih uradov. V navezavi na temeljna raziskovalna vprašanja (gl. sekcijo I.) bodo v ospredju tele teme: implementacija cenzorskih praks v slovenskih deželah; vpliv teh praks na slovenski medijski (zlasti literarni) sistem in na profesionalizacijo delovalnih vlog v njem; vloga cenzorskih praks pri razvoju slovenskega narodnega gibanja; sočasna teoretska refleksija cenzorskih praks; razmerja med cenzuriranimi in cenzurnimi žanri; spreminjanje družbenih funkcij (preventivne in retroaktivne) cenzure; in vpliv spolske cenzure, ki doslej pri nas sploh še ni bil resno tematiziran.

Pregledi bodo izdelani v obliki poročil in predstavljeni kot referati na mednarodni delavnici, kasneje pa bodo bodisi razširjeni v samostojne objave ali integrirani v druge študije v poznejših fazah raziskave. Poleg teh poročil, ki bodo pregledno obravnavala cenzorske prakse v zgodovinskem in primerjalnem kontekstu, bo projekt podrobneje razčlenil pomembnejše primere cenzorskih posegov, povezanih s slovenskimi literati v širokem razponu od razsvetljenstva (Linhart, Vodnik, Zois) do moderne (Cankar, Kveder).

Analitične študije primerov, podprte s primarnim gradivom, bodo konkretno osvetlile historično dinamiko institucionalne cenzure v luči njenih raznovrstnih praktičnih posledic, kot so jih na lastni koži izkušali slovenski pisatelji, dramatik, uredniki in založniki. Študije so skrbno izbrane tako, da celovito zajamejo celoten časovni razpon, vse kategorije in ključne problemske sklope predlaganega projekta; na ta način bodo – vpete v kompleksno širšo sliko – lahko presegle izhodiščno partikularnost. V sintetični obliki jih bo na koncu projekta povzel zlasti vodja projekta v znanstveni monografiji.

CENZURA 1789–1848: ŠTUDIJE PRIMEROV

Linhart, cenzura zgodovino pisja in dramatike. Anton Tomaž Linhart se je s cenzuro soočil pri drugem zvezku *Poskusa zgodovine Kranjske*: smel ga je natisniti šele po popravkih mest, ki so bila za oblast preveč proslovanska in protiklerikalna. Delo, ki zaznamuje obrat od deželne k nacionalni paradigmi zgodovino pisja, je tako izšlo tri leta pozneje (1791). Cenzura je v istem času opazno zaznamovala tudi tisk in (ne)uprizoritev dveh Linhartovih dram (*Županova Micka*, *Matiček se ženi*), ki pomenita začetek slovenske dramatike. Študija bo preučila Linhartova srečevanja s cenzuro v občutljivem času francoske revolucije.

Vodnik in zgodnja franciscejska cenzura. V letih 1795–1809 je Valentin Vodnik objavil pomembna pesniška in publicistična dela, v katerih se je različno prilagajal pritisku cenzure: domoljubne *Pesmi za brambovce* je prevedel po naročilu oblasti, vsebina pritik ni bila sporna, najbolj pa se je moral prilagoditi pri *Lublanskih novicah*. V časopisu je bil namreč zavezan povzemati predhodno cenzurirani *Wiener Zeitung*, kljub temu pa primerjava ljubljanskega in dunajskega časopisa pokaže Vodnikove samostojnost zlasti pri domačih novicah.

Cenzura in rokopisne objave prepovedanih besedil. V poznem 18. stoletju je nastalo precej slovenskih rokopisov, v katerih so krožila različna besedila, ki jih je prepovedala avstrijska državna cenzura (zlasti v dobi Jožefa II. in pozneje). Takšno rokopisno objavo predstavlja npr. skupina slovenskih rokopisov o Antikristu, nemškem apokaliptičnem besedilu kapucina Dionizija Luxemburškega. Študija bo pokazala, na kakšne načine so ti rokopisi posredovali prvotno baročno besedilo v različnih slovenskih prevodih in priredbah.

Zoisov krog, Škrbinc in »pozitivni« vidiki cenzure. Krog barona Žige Zoisa kot središče zgodnjega slovenskega preroda cenzure razsvetljene absolutistične monarhije ni zavračal, temveč jo je dojemal tudi kot estetski in jezikovni korektiv. Zois in sodelavci so bili zato nezadovoljni, ko se je frančiškan Paskal Škrbinc leta 1813 izognil njihovemu natančnemu jezikovnemu pregledu in dobil dovoljenje za natis pridig neposredno od ljubljanskega škofa, ki naj bi njegovega dela sploh ne prebral.

Administrativno oviranje objav in *Slavinja*. Ob praksi predhodnega cenzuriranja knjig v prvi polovici 19. stoletja ostaja v senci neka druga manifestacija moči državne cenzure, namreč administrativna preprečitev izhajanja. To ponazarja primer *Slavinje*, neuspešen poskus zagona slovenskega kulturnega tednika v dvajsetih letih 19. stoletja. *Slavinja*, kot so jo snovali Janez Cigler, Ignac Holzapfel in Ksaver pl. Andrioli, naj bi izhajala kot priloga nemško pisanemu *Laibacher Zeitung*, že s predlaganim imenom pa naj bi poudarjala posebno slovansko identiteto. Študija bo podrobno osvetlila to malo znano epizodo.

Kranjska čbelica, Kopitar, Čop in Prešeren. *Kranjska čbelica* (1830–1833) upravičeno velja za osrednje slovensko literarno glasilo predmarčne dobe. Njeni akterji so ob ustanovitvi izkazali taktično zrelost, a so imeli s cenzuro pozneje velike preglavice. Soočenja s cenzuro in Kopitarjem, v katerih sta Čop in Prešeren pokazala veliko mero iznajdljivosti (spretno preigravanje cenzurnih pravil na relaciji Ljubljana-Dunaj), so bila deloma uspešna. Pa vendar je aparat predmarčne cenzure vse do odprave leta 1848 ostal mogočna ovira, ki je ustvarjalce držala na tankem ledu med *imprimaturjem* in prepovedjo.

Carniolia in časopisje v nemščini na Kranjskem. Nemško pisani časopis *Carniolia* (1838–1842 in 1844) je obravnaval zlasti slovenske domoznanske in kulturne teme, v njem pa so objavljali slovenski in nemški avtorji. Namen časopisa, ki ga je kot urednik zaznamoval

Leopold Kordesch, je bil med drugim krepitev slovenske narodne zavesti. Pri *Carniolii* zasledimo odklon od uveljavljene cenzurne politike, saj je dovoljenje sprva izdal guverner za Kranjsko in Koroško in ne osrednji cenzurni urad na Dunaju. Ta je bil o časopisu obveščene šele po treh mesecih izhajanja, pa tudi tedaj izhajanja ni ustavil.

Krempl in *Dogodivščine Štajerske zemle*. Zgodovinopisno delo Antona Krempla je v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja doživelo štiri predelave. Najprej mu je cenzura leta 1842 zavrnila objavo v Zagrebu, kar naj bi bila posledica rastočega madžarskega pritiska na Hrvaško. Tudi dvorni cenzurni urad na Dunaju mu je zavrnil objavo, predvsem zaradi poudarjanja domovinskih slovanskih čustev in kritiziranja Nemcev; šele četrta predelava je doživela natis v Gradcu v letih 1844 in 1845. Študija bo podrobno analizirala zlasti ohranjeno tretjo rokopisno predelavo.

Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice*. Bleiweisove *Novice* (1843–1902) so dovoljenje za izhajanje dobile še v predmarčni dobi, 22. marca 1848 pa so navdušeno objavile, da bo odslej možno časopise tiskati, ne da bi jih pred tem dali v pregled cenzuri. Študija primera bo raziskala, kako se je ta časopis soočal z institucionalnimi omejitvami v letih pred revolucijo in v desetletju po njej, ko je bil še vedno najpomembnejši ljubljanski časopis.

CENZURA 1848–1914: ŠTUDIJE PRIMEROV

Koroška: *Einspieler, Stimmen in Slovenec*. Revolucionarni polet nacionalizma je kmalu zamejila vnovič zaostrena cenzura; šele v ustavni dobi se je predcenzura v periodiki dokončno umaknila, represivni aparat monarhije pa je probleme začel reševati drugače. Na Koroškem si je Andrej Einspieler z zagovorom enakopravnosti slovenščine v svojih *Stimmen aus Innerösterreich* (1861–1863) nakopal sodni proces: znašel se je za rešetkami, ostal brez poslanskega mandata, sodišče pa ga je udarilo po žepu, tako da je moral časopis ukiniti. Podobna usoda je kmalu zatem doletela njegov novi časopis *Slovenec* (1865–1867). Študija bo ta primer raziskala tudi na podlagi novih arhivskih virov.

Levstik, Vilhar in nacionalistični *Naprej*. Sočasno s koroškim procesom se je odvijala prva večja ljubljanska cenzurna afera. Sprožil jo je časopis *Naprej* (1863), ki ga je izdajal Miroslav Vilhar, urednik in glavni pisec pa je bil pisatelj Fran Levstik. Pod taktirko razgretega urednika se je *Naprej* zapletel v dolgotrajni tiskovni pravdi: prva je bila povezana z radikalno zahtevo po novih, na jeziku utemeljenih mejah med deželami, druga pa z zahtevo po rabi slovenščine v uradnem dopisovanju. Levstik se je kazni izognil, Vilhar pa se je znašel v zaporu na Žabjaku, a je svojo kazen uspel unovčiti kot mučeništvo za narodno stvar, izdal pa je tudi pesniško zbirko, v kateri je racionaliziral bolečo zaporniško izkušnjo.

Triglav, Slovenski narod in druge tiskovne pravde. Tudi za naslednjega gosta v žabjaškem zaporu je poskrbel Levstik: zaradi članka »Unsere Deutsch-Liberalen«, objavljenega junija 1868 v nemško pisanem *Triglavu*, je pet tednov za rešetkami preživel urednik Peter Grasselli. Le nekaj mesecev zatem je Levstik z bojevitim člankom v *Slovenskem narodu* v sodno dvorano spravil še urednika Antona Tomšiča, ki se je izognil zaporu, ne pa tudi visoki globi. Zaradi retroaktivne cenzure, udejanjene prek sodnega aparata, so se za zapahi znašli zlasti uredniki (Einspieler, Vilhar, Grasselli, Alešovec, Beg), kazni pa so grozile tudi drugim. Tiskovne pravde v tem času bodo analizirane na podlagi manj znanega arhivskega gradiva.

Alešovec in satirični *Brencelj*. V sedemdesetih letih 19. stoletja se je v tiskovne konflikte redno zapletal satirični *Brencelj*. Njegov izdajatelj in glavni pisec je bil Jakob Alešovec, začetnik slovenskega rumenega tiska. Zaradi protinemških člankov in karikatur je bil *Brencelj* večkrat tarča zaplemb, poseben zaplet pa predstavlja nenavadna »pasja pravda« (1871). Defamacijska tožba je bila z vidika tožeče stranke uspešna, končala se je z Alešovčevo dvomesečno zaporno kaznijo na Žabjaku. Študija bo pokazala, kako se je Alešovec duhovito upiral sodno-cenzurnemu aparatu.

Cenzura in začetki slovenskega gledališča. Medtem ko predcenzure knjig od leta 1848 ni bilo več, je na področju gledaliških predstav vse do razpada monarhije delovala učinkovita predhodna cenzura. Njena praksa je temeljila na Bachovi zakonodaji iz leta 1850, ki je občutno omejevala razvoj slovenske dramatike. Študija bo pokazala, kako je cenzura vplivala na začetke slovenskega gledališča od sredine 19. stoletja (čitalnice, Dramatično društvo) do njegove postopne profesionalizacije ob koncu stoletja.

Trdinove bajke in dunajski parlament. Janez Trdina je od leta 1881 v *Ljubljanskem zvonu*, ki ga je urejal Fran Levec, objavljal »Bajke in povesti o Gorjancih«. Z literariziranimi protinemškimi posegi in antiklerikalizmom je sprožal burne odzive, ki so kulminirali v parlamentarnih diskusijah na Dunaju (1887, 1889), ko so nemški poslanci s pomočjo Trdinovih literarnih spisov dokazovali, da so Nemci na Kranjskem predmet sovraštva. Nadaljnji ostri napadi na Levčev časopis so urednika pahnili v stisko in vplivali na »mehko« cenzuro Trdine, pozneje pa na Levčevo slovo od uredništva. Študija bo pokazala, koliko je mogoče primere, v katere represivni aparat ne posega, šteti za cenzuro v širšem smislu.

Zofka Kveder in »spolska cenzura«. Posebna oblika »mehke« cenzure je kritiški diskurz, ki problematizira žensko avtorstvo, kadar ustvarjalka piše o tistem, o čemer bi kot ženska morala molčati (spolnost, zlorabe, nasilje nad ženskami, dogovorjeni zakoni). Oster odziv je avtorice vodil v samocenzuro, uporabo psevdonomov ter žanrske in tematske koncesije. Takšno »spolsko cenzuro« so avtorice razumele kot omejitve v ustvarjalnem procesu. Študija bo raziskala, kako se je najbolj prodorna slovenska avtorica Zofka Kveder na prelomu stoletja odzivala na uredniške posege, ki so izvirali iz prepričanja, da določene tematike in postopki niso primerni za avtorico, ter preverila, ali so bila pisateljčina dela tudi neposredno izpostavljena cenzuri (npr. uprizoritev teksta *Egoizem*).

Slovenska moderna in Cankar – od *Erotike* do *Hlapcev*. Nastop slovenske moderne ob izteku 19. stoletja je spodbudil ostre kritiške odzive, Cankarjevo pesniško zbirko *Erotika* (1899) pa je škof Jeglič celo pokupil in požgal. A medtem ko ideoloških kritik in škofovega posega ni mogoče označiti za pravo cenzuro (za njimi ni stal represivni aparat), je Cankar moč uradne cenzure izkusil na gledališkem polju ob prepovedi uprizoritve *Hlapcev*, na katero so vplivali tudi protesti katoliškega učiteljstva. Študija bo prikazala protislovja gledališke (in književne) cenzure v zadnjih desetletjih monarhije.

CENZURNI DISKURZ POD LUPO: GLEDALIŠKA CENZURA NA KRANJSKEM (1893–1914)

Arhiv Republike Slovenije (AS 16 – Deželno predsedstvo za Kranjsko; [konvoluti 5–6; 8–9]; enote 165, 166, 167, 168, 168a, 168b, 169) hrani doslej malo znan korpus dokumentov, ki dokumentirajo prakso gledališke cenzure na Kranjskem v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno. Gledališka cenzura je za oblast očitno predstavljala posebej občutljivo področje: medtem ko predhodne cenzure knjig že od leta 1848 ni bilo, je za gledališče vse do razpada monarhije delovala učinkovita pred- in medcenzura, ki je v drugi polovici 19. stoletja temeljito usmerjala razvoj slovenskega gledališča in krojila gledališki spored še globoko v 20. stoletje, njena praksa pa je temeljila na zastareli Bachovi »gledališki postavi« (Theaterordnung) iz leta 1850. Cenzurne postopke v Ljubljani je vodil policijski oddelek pri predsedstvu deželne vlade, ki je odločbe izdajal (tudi) na podlagi zunanjih strokovnih recenzij.

V arhivu je (ne povsem popolno) ohranjena cenzurna dokumentacija za gledališke igre v letih 1893–1914. Velika večina ljubljanskih predstav je bila namenjena izvedbi v nemškem gledališču (v nemščini), toda postopoma se je večal tudi delež slovenskih predstav, za katerimi je kot odgovorna pravna oseba stalo Dramatično društvo. Cenzurirane predstave je mogoče razdeliti v tri skupine: 1) odobrene brez pripomb, 2) odobrene pod pogojem, da se določena mesta spremenijo ali črtajo in 3) prepovedane. Projekt bo zajel dokumente o vseh predstavah iz kategorij 2 in 3 v slovenskem jeziku, izmed nemških pa bo (zaradi prevelikega obsega) zajel le najbolj zanimive primere. Gradivo bo omogočilo natančen vpogled v to, kaj je v besedilnih predlogah habsburške cenzorje najbolj motilo.

Gradivo je bilo doslej neobjavljeno in praktično neznano, zato se zdi objava tega primarnega vira ključna tudi za nadaljnje raziskave. Kot najprimernejša oblika prezentacije se kaže monografska elektronska objava, ki bo vsebovala digitalni faksimile cenzurnih dokumentov, strukturirane metapodatke o njih (avtor, naslov, datum idr.) ter komentarje in spremno študijo. Izdaja bo temeljila na obsežnem dosedanem delu projektne skupine na področju digitalnih izdaj in obdelave besedilnih podatkov: po uveljavljenih načelih digitalne humanistike bodo vsi besedilni podatki zapisani skladno z mednarodnimi standardi in priporočili (XML, Text Encoding Initiative Guidelines – TEI). Elektronska objava bo pripravljena v sodelovanju z dolgoročnimi partnerji inštituta, s katerimi so že bili pripravljene številni trajni dosežki na področju digitalne humanistike (zbirke eZISS, NRSS, ezMono): Tomažem Erjavcem (Inštitut Jožef Stefan) in Andrejem Pančurjem (Inštitut za novejšo zgodovino).

IV. Razpoložljiva raziskovalna oprema (nad 5.000€) potrebna za izvedbo projekta

Digitalna objava cenzurnih dokumentov je predvidena na strežnikih skupne raziskovalne infrastrukture konzorcija SI-DIH – Slovenska digitalna infrastruktura v humanistiki, katerega član je ZRC SAZU. Sicer za izvajanje projekta zadoščajo razpoložljive kapacitete sodelujočih ustanov; dodatna oprema večje vrednosti (nad 5.000€) ni potrebna.

V. Upravljanje projekta: podroben načrt uresničevanja in časovna razporeditev

PROJEKTNA SKUPINA IN SODELAVCI

Predlagano projektno skupino sestavljajo člani in članice iz vodilne in še dveh sodelujočih ustanov:

- *ZRC SAZU*: Monika Deželak Trojar, Marijan Dović (vodja), Jernej Habjan, Marko Juvan, Matija Ogrin, Luka Vidmar, Andrejka Žejn; Nina Ditmajer (mlada raziskovalka z 0% FTE);
- *Univerza v Ljubljani (UL)*: Urška Perenič, Tanja Žigon;
- *Univerza v Novi Gorici (UNG)*: Katja Mihurko Poniž.

Za razporeditev nalog bo skrbel vodja. Člani iz vodilne ustanove bodo prevzeli vse organizacijske in uredniške zadolžitve ter pripravo preglednih in teoretsko-metodoloških študij. Vsi člani skupine bodo obravnavali posamezne primere cenzure. Članica iz UL (Perenič) bo poleg tega sodelovala pri analizi arhivskega gradiva za gledališko cenzuro, članica iz UNG pa bo prispevala obravnavo problematike spolske cenzure.

Kot zunanji partnerji bodo vključene še druge ustanove, ki dolga leta uspešno sodelujejo z vodilno ustanovo, in sicer Institut Jožef Stefan (Odsek za tehnologije znanja) in Inštitut za novejšo zgodovino, ki bosta sodelovala pri pripravi gledališkega cenzurnega korpusa, ter Narodna in univerzitetna knjižnica (Rokopisni oddelek), ki bo v sodelovanju z vodjo projekta pripravila razstavo na enem najpomembnejših slovenskih razstavišč.

Od tujih partnerjev so za sodelovanje izrazili interes posamezni sodelavci z ustanov, ki se ukvarjajo s cenzuro v drugih delih habsburške monarhije (Raziskovalni center za humanistiko Madžarske akademije znanosti in umetnosti v Budimpešti, Slovanski inštitut Češke akademije znanosti in umetnosti v Pragi in Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu), ter SPIN (Study Platform of Interlocking Nationalisms) na Univerzi v Amsterdamu kot ena vodilnih mednarodnih mrež za raziskovanje nacionalizmov v dolgem 19. stoletju (vodja projekta je član uredniškega odbora ERNiE/BERT).

Projekt bo potekal po spodaj začrtanem programu. Projektna skupina se bo srečevala na rednih četrtnih delovnih srečanjih (po potrebi tudi dodatnih) ter na projektnih dogodkih, poleg komunikacije po e-pošti bosta za delo vzpostavljeni skupna mapa v oblaku (Dropbox) ter projektno spletišče. Za uresničevanje projekta bo odgovoren predlagani vodja, ki ima bogate izkušnje z vodenjem znanstvenih projektov, organizacijo domačih in mednarodnih sestankov, urejanjem znanstvenih tekstov (mdr. kot urednik vodilne slovenske komparativistične znanstvene revije), vodstvene in organizacijske sposobnosti pa izkazuje tudi zunaj znanstvene sfere (gl. življenjepis).

UPRAVLJANJE PROJEKTA: ČASOVNICA

LETO I

Prva polovica leta:

- študij arhivskih virov (Ljubljana, Dunaj, Celovec);
- študij primarne in sekundarne literature;
- priprava mednarodne delavnice »Cenzura v Habsburški monarhiji«.

Druga polovica leta:

- začetek skeniranja in obdelave gradiva o gledališki cenzuri na Kranjskem;
- postavitev interne delovne verzije spletišča »Slovenska literatura in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju« [strežniki ZRC SAZU];
- izvedba mednarodne delavnice »Cenzura v Habsburški monarhiji« (10–12 referentov) [predvideni referenti: Norbert Bachleitner, Andreas Leben (Avstrija), Sándor Hites, Peter Hajdu (Madžarska), Marina Protrka Štimec (Hrvaška), Pavel Janeček (Češka) ... + 4–6 članov projektne skupine s splošnimi referati o cenzuri po posameznih področjih (pred/po 1848)].

LETO II

Prva polovica leta:

- raziskave za splošne študije in študije primerov;
- nadaljevanje arhivskih raziskav in obdelave gradiv o gledališki cenzuri;
- pisanje in urejanje besedil za tematski blok »Cenzura v Habsburški monarhiji«;
- priprava slovenskega simpozija »Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju«.

Druga polovica leta:

- izvedba slovenskega simpozija »Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju« (20–25 referentov) [predvideni referenti: člani projektne skupine; Andrej Pastar, Aleš Gabrič, Jernej Kosi, Petra Kramberger, Mira Miladinović Zalaznik, Ana Ugrinović, Rok Stergar, Teodor Domej, Damir Globočnik, Sonja Svoljšak, Anja Dular, Tone Smolej];
- objava (ali vsaj oddaja v tisk) tematskega bloka »Cenzura v Habsburški monarhiji« v uveljavljeni domači ali tuji znanstveni reviji;
- priprava gradiv za razstavo »Slovenska literatura in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju« v Narodni in univerzitetni knjižnici Ljubljana;
- dopolnjevanje spletišča »Slovenska literatura in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju«.

LETO III

Prva polovica leta:

- sklepne raziskave, pisanje sintez;
- pisanje, zbiranje in urejanje besedil za monografijo *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju* [ur. vodja projekta, 20–25 avtorjev];
- otvoritev razstave »Slovenska literatura in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju« v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani [kurator: vodja projekta v sodelovanju z Rokopisnim oddelkom NUK; ustanovi imata že sklenjeno pismo o nameri].

Druga polovica leta:

- javna predstavitev spletne strani »Slovenska literatura in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju«;
- objava e-monografije *Cenzurni diskurz pod lupo: slovenska gledališka cenzura na Kranjskem (1893–1913)* [doslej neobjavljena cenzorska besedila, ohranjena v Arhivu Republike Slovenije; strežniki SI-DIH];
- izdaja znanstvene monografije *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju* [20–25 avtorjev, ur. Marijan Dovič, predvidoma v knjižni zbirki Studia litteraria pri Založbi ZRC SAZU];
- dokončanje in oddaja v tisk slovenske monografije vodje projekta *Slovenski literati in cesarska cenzura: od Linhartarja do Cankarja*.